

УДК 376.35
Примљено: 10.1.2009.
Прегледни чланак

Соња ПАВЛОВИЋ
Весна ЖИГИЋ
Весна ВУЧИНИЋ

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд

САВРЕМЕНИ ТИФЛОЛОШКИ ПОГЛЕДИ НА ЖИВОТ СЛЕПИХ И СЛАБОВИДИХ ОСОБА У ПРАИСТОРИЈСКИМ ЗАЈЕДНИЦАМА

Савремена научна сазнања о животу слепих и слабовидих особа у праисторијским заједницама почивају на новим резултатима палеопатологије, палеоантропологије и осталих научних дисциплина које се баве проучавањем живота праисторијских људи. Суочени са непостојањем писаних извора, старији истраживачи су изрицали разне, на упоредним антрополошким истраживањима засноване и по правилу уопштене и поједностављене претпоставке о положају визуелно хендикепираних особа у праисторијским заједницама. Указавши на недостатке таквог приступа, савремени истраживачи су на основу нових научних сазнања дошли до закључка да се на питања о животу слепих и слабовидих особа не могу давати уопштени и поједностављени одговори, пошто животни услови и унутрашњи односи у различитим праисторијским заједницама нису били истоветни, те стога истоветни нису могли бити ни чиниоци који су утицали на положај слепих и слабовидих особа у појединим заједницама, које су биле расуте широм праисторијског света. Тим поводом су у овом раду, из угла тифлологије, приказани резултати савремених научних истраживања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: тифлологија, слепи, визуелно хендикепирани, палеопатологија, палеоантропологија, палеодемографија, праисторија.

УВОД

Савремена тифлологија у свом најширем предметном опсегу проучава све појаве које прате живот визуелно хендикепираних особа, од најстаријих времена до савременог доба. Тифлолошка истраживања у области историје су испрва била усмерена ка проучавању живота и рада слепих и слабовидих особа у нововековним, средњовековним и старовековним друштвима. У склопу таквих истраживања, тифлологија се суочила и са појединим питањима која су се односила на древна, присторијска времена. Непостојање писаних сведочанстава из најстарије прошлости је подстакло тифлологе да обрате пажњу на резултате етнолошких и антрополошких истраживања. Непосредним проучавањем живота људи у заосталим племенским заједницама, етнологи и антрополози су током XIX века дошли до разних сазнања о положају хендикепираних особа у поменутиим заједницама. Посебну пажњу тифлолога су привукли извесни подаци о тешком положају визуелно хендикепираних особа у неким заосталим племенским заједницама, које су се налазиле на ниском степену друштвеног развоја. Полазећи од претпоставке о сличности друштвених односа у савременим племенским и древним праисторијским заједницама, поједини истраживачи су створили основу за покретање питања о положају слепих и слабовидих особа у далекој прошлости. Тим поводом су настале и прве тифлолошке претпоставке о тешком положају визуелно хендикепираних особа у праисторијским заједницама (Best, 1919: 253; French, 1932: 31). Српска тифлологија се са поменутиим питањима упознала посредством радова француског тифлолога Пјера Вилеја (Villey, 1929: 5-13).

Током XX века, питање положаја хендикепираних особа у савременим племенским заједницама је постало незаобилазни део етнолошких и антрополошких истраживања. Нова истраживања су указала на сложеност и посебност унутрашњих односа у свакој од проучаваних заједница. Савремени истраживачи су обратили посебну пажњу на сталну променљивост животних услова и честу променљивост унутрашњих односа у поменутиим заједницама. Новим истраживањима је показано да је положај особа са посебним потребама у заосталим племенским заједницама био различит, променљив и условљен многим чиниоцима, чиме је постављена нова основа за преиспитивање дотадашњих претпоставки. Савремени истраживачи су тим поводом закључили да се на питања о положају слепих и слабовидих особа у заосталим племенским заједницама не могу давати уопштени и поједностављени одговори, те да се сазнања о животу визуелно хендикепираних особа у заједницама

које се налазе на ниском степену друштвеног развоја не могу аутоматски пресликавати на древну прошлост (Lowenfeld, 1975: 5-13).

Значај савремених палеопатолошких и палеоантрополошких истраживања за тифтологију

Кључни искорак ка уобличавању поузданих научних сазнања о животу хендикепираних особа у најстаријој прошлости је остварен развојем научних дисциплина које се баве непосредним проучавањем живота људи у праисторијским заједницама. Посебно место међу овим дисциплинама припада палеопатологији и палеоантропологији. Развој ових дисциплина је довео до стварања нове методолошке основе за разматрање многих питања која се односе на живот праисторијског човека и односе у праисторијским заједницама.

Оштећења вида код праисторијског човека

Основна научна сазнања о животу слепих и слабовидих особа у праисторијским заједницама почивају на проучавању скелетних остатака из тог времена. Палеопатолошка испитивања тих остатака су показала да се међу траговима разних болести и повреда праисторијског човека налазе и оне које су доводиле до слепоће и слабовидости. Проучавањем скелета једног неандерталског човека из Шанидара (Shanidar), научници су установили да је он у зрелим годинама задобио повреду главе која је тешко оштетила и област око левог ока. Иако је повреда зарасла, њене последице по око су морале бити знатне, тако да је остатак живота провео као слабовид (Finger, 2001: 4; Pearson, 2002: 114; Zimmerman, 2003: 52; Cameron & Groves, 2004: 221). Проучавањем скелета праисторијске жене из Вјестонице (Věstonice), научници су уочили повреду главе, која је оштетила леву страну лица, укључујући и област око левог ока. Иако је ова повреда зарасла, њене последице по око и вид су могле бити знатне. (Trinkaus & Hillson & Franciscus & Holliday, 2006: 422). Лобања једног праисторијског човека из Мисурија (Missouri) такође сведочи о озбиљној повреди главе у области изнад левог ока. Тежина ове повреде, која је током времена зарасла, сведочи да су последице по око у овом случају могле бити трајне (Wilson, 2007: 230). Трагови таквих и сличних, понекад веома озбиљних, али ипак зараслих повреда главе, сведоче да су поједини праисторијски људи успевали да преживе чак и неке од најтежих повреда (Long & Tann, 2002: 383).

Поред повреда ока, научници су на скелетним остацима из праисторијских времена констатовали трагове појединих болести које су доводиле и до слабовидости, односно слепоће. Наиме на појединим костима суседним оку су уочене промене за које се претпоставља да настају као последица очне болести – трахома. Ова болест је од прастарих времена била један од најчешћих узрока слабовидости и слепоће (*The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, 1998: 251). У сиромашним деловима света трахом је све до данашњих дана остао један од најчешћих узрочника слабовидости и слепоће, док се на глобалном нивоу, према подацима WHO, налази на трећем месту, после катаракте и глаукома. Хемијском анализом људских костију у склопу палеопатолошких истраживања, уочени су и трагови појединих генетски условљених болести које доводе до промена на разним органима, укључујући и око (Gernaey & Minnikin, 2000: 243).

У склопу тифлолошких истраживања је покренуто и питање учесталости слепоће и слабовидости у древним друштвима. Тим поводом је напоменуто да су слепоћа и слабовидост код древних људи морале бити знатно распрострањеније но што се то испрва претпостављало (Ramadanović, 1931: 6; French, 1932: 31). Поједине болести и повреде, које доводе до слепоће и слабовидости, не остављају трагове на костима, што значи да се свака палеопатолошка процена учесталости слепоће и слабовидости увек креће изнад броја који је посведочен остеолошким истраживањима (Steckel & Sciulli & Rose, 2005: 65). У компаративном разматрању овог питања треба напоменути да услед једне специфичне околности, поједини облици слепоће и слабовидости, који су данас веома чести, нису могли били чести код праисторијског човека. Наиме, животни век праисторијског човека је био веома кратак. У просеку је трајао од двадесет до тридесет година (Preston, 1995: 30). Пошто је у праисторијским заједницама било веома мало старих људи, старачка слепоћа и слабовидост су такође морале представљати ретку појаву.

Поменути палеопатолошки подаци сведоче да је праисторијски човек патио од разних, како урођених, тако и стечених обољења као узрока слепоће и слабовидости.

Урођена слепоћа, смртност новорођенчади и инфантицид у праисторијским заједницама

Питање преживљавања деце са урођеним или рано стеченим облицима оштећења вида током праисторије је уско повезано са питањем опште стопе дечије смртности у праисторијским заједницама, као и са

питањем односа родитеља, осталих сродника и матичне заједнице према слепом или слабовидом детету.

Током праисторије, опстанак детета је у потпуности зависио од тренутних односа унутар матичне породице, као и од тренутних околности у којима се налазила матична заједница. Смртност новорођене деце у праисторијским заједницама је била веома висока, чак и код деце која су на рођењу била потпуно здрава, што значи да је код деце са урођеним недостацима морала бити још израженија. Према проценама палеодемографа, укупна стопа смртности новорођенчади и деце у првим годинама живота се током праисторије кретала око 50% (Hill, 1995: 38). Изузетно висока стопа дечије смртности се задржала и у неким савременим племенским заједницама. Укупна стопа смртности деце у појединим племенима Нове Гвинеје је чак у XX веку била већа од 40%. Значајан удео у укупној стопи дечије смртности је поред неухрањености и разних болести и повреда са смртним исходом имао и инфантицид, чија је стопа код појединих племена била изузетно висока. Стопа инфантицида се код неких домородачких скупина у Аустралији кретала у распону од 15% до 30% (Wenke, 1999: 136). У условима веома високе опште стопе дечије смртности и високе стопе инфантицида, преживљавање деце са урођеним или рано стеченим оштећењима је морало бити веома ретко.

Упркос неповољним околностима, преживљавање особа са урођеним аномалијама је посведочено на ретким примерима. У пећини Ромито (Romito) је пронађен праисторијски скелет кепеца који је доживео седамнаесту годину (Formicola, 2007: 449). На преживљавање овог младића је могла утицати једна посебна околност. Наиме, његова различитост није морала бити приметна у раној младости, што значи да је у почетку могао бити сматран здравом особом. Једном прихваћена, таква особа би добијала место у породици и заједници, која се према каснијем испољавању хендикепса могла односити као и према свакој другој болести било ког члана заједнице. Тим поводом се поставља питање о препознавању слепоће и слабовидости код новорођене деце. Наиме, оштећење вида на рођењу је могуће препознати само у ситуацијама кад постоје видљиве промене на очима. Међутим, знатно већи број слепо или слабовиде деце се рађа са очима које се по изгледу не разликују од очију здраве деце. Слепоћа или слабовидост стога не мора бити одмах препозната, што значи да су таква деца испрва могла бити прихваћена као здрава (Lowenfeld, 1975: 17).

Истим поводом је потребно указати на једну посебну околност. Проучавањем мајмуна као најближих сродника човека, уочено је да су неке мајмунице одгајале и ону младунчад за коју се током времена ис-

поставило да су била слепа. Упркос тешкоћама са којима се суочавло због својих смањених способности, слепо мајмунче, уколико је било прихваћено од мајке, није искључивано ни из чопора (Fabrega, 2002: 194-200). Сличан однос је посведочен и примером мајмунице која је била рођена са делимичним недостатком удова, али је успела да опстане као део чопора (Waal, 1996: 7-8).

У склопу ових разматрања се поставља и питање, како се праисторијски човек односио према новорођеној деци за коју би се испостављало да су била слепа и како су се породица и матична заједница односила према детету које би накнадно ослепело? Поводом ових и сличних питања су изрицане разне претпоставке о инфантициду као најчешћем одговору заједнице на рођење детета са аномалијама које су уочљиве при рођењу (Ramadanović: 1931, 9). Изглед детета рођеног са видљивим телесним недостатком, као што је недостатак очију, код осталих чланова породице и матичне заједнице би изазивао узнемиреност и страх, пошто је то најчешће тумачено као лоше знамење. Таква деца би по правилу била означена као нездрава, након чега би била одбачена (McPherson & Wheeler & Foster, 2003: 76). Иста опасност је претила и деци за коју би се накнадно испоставило да су рођена као слепа. Иако су испрва могла бити прихватана као здрава, слепорођена деца би пре или касније била препозната, што је могло довести и до промене односа према њима. Слепорођена деца су након препознавања телесног недостатка могла бити занемарена, одбачена, напуштена или жртвована, што значи да би завршавала живот у раној младости. Иста опасност је претила и деци која би касније губила вид. У условима опште високе смртности новорођенчади и деце у првим годинама живота, вероватноћа преживљавања слепорођене и рано ослепеле деце је морала бити веома мала, што значи да се готово није могла срести одрасла слепа особа (Wanecsek, 1973, 11; Stančić, 1991: 155; Oberman, 2003: 4; *Concise Encyclopedia of Special Education*, 2004: 472).

Утицај слепоће и слабовидости на живот праисторијског човека

Последице накнадно стечене слепоће или слабовидости на свакодневни живот праисторијског човека су морале бити знатне. На пример, као један од најчешћих облика слабовидости, кратковидост је праисторијског човека онемогућавала да се успешно бави једном од животни важних делатности - ловом (Tengroth, 2003: 153). У најстаријим заједницама, које су се бавиле ловом и прикупљањем плодова, хендике-

пиране особе би тешко опстајале (Bernal, 2006: 16). Упоредо са развојем друштвених односа, побољшавао се и квалитет живота праисторијског човека, што је током времена довело и до постепеног опадања укупне стопе смртности. Тим поводом је указано на разлике које су по основу неухрањености, као једног од основних узрока смртности, морале постојати између древних праисторијских заједница старијег каменог доба (палеолита), које су опстајале на самој граници преживљања бавећи се ловом и прикупљањем плодова и каснијих, знатно развијенијих праисторијских друштава млађег каменог доба (неолита), која су развиле вештине земљорадње и сточарства, што им је омогућавало да унапред обезбеде потребне количине намирница (Hill, 1995: 38-39).

Постепени развој друштва се дакле, одражавао и на положај особа са посебним потребама у праисторијским заједницама. О томе сведоче наведене разлике између неразвијених заједница старијег каменог доба и знатно развијенијих праисторијских друштава млађег каменог доба (Winzer, 1993: 12-13; Winzer, 1997: 81). Истим поводом је наглашено да је положај хендикепираних особа, чије су радне способности у мањој или већој мери смањене, могао бити повољнији у оним праисторијским земљорадничким заједницама у којима је постојало заједничко власништво над земљом. (Wasserman, 1998: 185). Наиме, савремена антрополошка истраживања су показала да се расподела хране у заосталим племенским заједницама по правилу врши независно од степена учешћа појединих чланова заједнице у непосредном прибављању или производњи хране. (Wenke, 1999: 136).

Током праисторије, живот људи је био обележен свакодневном борбом за опстанак. Основна делатност праисторијске заједнице, засноване на сродству њених припадника, састојала се у прибављању хране, путем лова и прикупљања плодова (палеолит), а касније у гајењу домаћих животиња и бављењу земљорадњом (неолит). Од животног значаја за опстанак заједнице је била и способност израде и опремања станишта, као и вештина израде одеће, обуће, оруђа и оружја. Одбрана заједнице од дивљих животиња и других непријатеља је такође била веома важан део свакодневног живота. Сваки праисторијски човек који би делимично или потпуно изгубио вид, постајао би непосредно угрожен услед смањених способности за учешће у поменутих делатностима. Особе са стеченим облицима оштећења вида су поред визуелног искуства, имале и претходно стечена знања и вештине, као и претходно стечени положај у заједници. Те околности су биле од пресудног значаја за њихов опстанак након делимичног или потпуног оштећења вида. Разматрајући питање друштвеног положаја особа са смањеним радним способностима, етнолог и антрополози су на основу упоред-

них истраживања указали на чињеницу да у сваком људском друштву постоје особе са смањеним производним способностима, које у склопу поделе рада унутар матичне заједнице обављају оне послове који су примерени њиховим смањеним способностима (Gleeson, 1999: 64-65). Особе са стеченом слепоћом би доприносиле заједници обављањем разних једноставних послова. Савремена етнолошка и антрополошка проучавања живота људи у неким заосталим племенским заједницама, које се још увек налазе на ниском степену друштвеног развоја, сведоче да женске особе које делимично и потпуно изгубе вид, по правилу настављају да обављају исте послове којима су се и до тада бавиле, иако у смањеном обиму. Њима се поверавају једноставни послови везани за прање посуђа и одеће, припрему основних намирница и чување деце. У бушманском племену Кунга је забележен и пример четворице слепих и слабовидих мушкараца који су били убрајани међу племенске стрешине (Lee, 1968: 36).

На положај сваког појединца у праисторијској заједници, поред степена сродства са осталим члановима заједнице, утицале су и личне особине, вештине и способности, које су долазиле до изражаја у разним делатностима од којих је зависио опстанак заједнице као целине. Свакодневне животне потребе су налагале укључивање свих чланова заједнице у неку од раније поменутих делатности од којих је зависио опстанак сваког појединца и заједнице као целине. Из таквих потреба су се развили и разни облици преношења корисних животних вештина и искустава са једних чланова заједнице на друге (Graves, 1914: 8-18, Žlebник, 1983: 7-9; Sharpes, 2002: 20-28). Основним облицима подучавања су могле бити обухваћене и слепе и слабовиде особе, првенствено оне код којих је у одраслом добу долазило до општећења вида. Оне су се морале прилагођавати животу у условима смањених делатних способности. Стога би управо у праисторији требало тражити прапочетке њихове индивидуалне едукације. Негде у тами праисторије је остао изгубљен тренутак када је нека слепа или слабовида особа, самостално или уз помоћ других, овладала неком вештином коју до тада није знала.

Раније поменути примери о којима сведоче палеопатолошки налази из Шанидара, Вјестонице и Мисурија, недвосмислено потврђују претпоставку по којој су слепе или слабовиде особе у појединим праисторијским заједницама имале своје место. Раније поменути младић (кепец) из пећине Ромито је био сахрањен заједно са осталим припадницима заједнице, што значи да није био одбачен (Linton, 1998, 108). Међутим, постоје и супротни примери. Током проучавања неолитске насеобине из десетог миленијума старе ере у месту Чаталхојук (Chatalhöyük), истраживачи су испитали мноштво људских скелета који су би-

ли сахрањени у гробовима, док је један пронађен као несахрањен, односно одбачен на месту које је служило као ђубриште и то је био скелет особе са грбом на леђима. Овај налаз представља један од најстаријих примера искључивања хендикепиране особе из заједнице (Richardson, 2005: 67). Поменути примери сведоче да се положај хендикепираних особа у појединим праисторијским заједницама знатно разликовао, на сличан начин на који се разликује положај таквих особа у савременим племенским заједницама.

Истраживања су показала да се положај хендикепираних особа у разним племенским заједницама кретао од једне до друге крајности. На једној страни постоје примери који сведоче о благонаклоном односу појединих племенских заједница према хендикепираним особама, с друге стране радикално одбацивање до физичке елиминације. У том контексту наводимо пример скупине аустралијских Аборицина, чији су припадници живели од лова и сакупљања плодова, а која се добро старала о саплеменику који је од младости био непокретан, тако да је упркос тешком хендикепу доживео шездесету годину (Rieser, 2006: 143). Припадници афричког племена Масаји су се према деци са посебним потребама односили на исти начин као и према осталој деци (Talle, 1995: 67). Веома је значајно истаћи и примере који су сведоче да су друштвене вредности у племенским заједницама биле променљиве и различите чак и код сродних племена. Насупрот веома суровим обичајима, који су владали у афричком племену Батеке, припадници сродних и суседних племена Банака и Бапуку су имали благонаклон однос према својим невољним, односно болесним и хендикепираним припадницима (Lowenfeld, 1975: 6-8).

Етнолошка и антрополошка истраживања су показала да у неким савременим племенским заједницама, које се налазе на ниском степену друштвеног развоја, поред појаве одбацивања деце са сметњама у развоју, под извесним околностима долази и до појаве искључивања младих и одраслих хендикепираних особа из заједнице. До тога би по правилу долази у ванредним околностима, када је заједница непосредно угрожена услед појаве опште глади или болести. У заједници тада влада страх и неповерење. Заокупљени бригом за сопствени опстанак, здрави чланови заједнице напуштају или одбацују емоћне и нејаке особе, како старе, тако и болесне, укључујући и хендикепиране. Напуштене од осталих чланова заједнице, следе и слабовиде особе у таквим околностима постају животно угрожене, јер нису у стању да успешно трагају за храном, нити да се успешно бране од напада дивљих животиња. Појава промене односа према зависним члановима заједнице у време општих невоља је посведочена код неких савремених племенских заједница у

којима је уочена и висока стопа инфантицида: у племену Бата на острву Суматри, код разних племена на острвима Полинезије, у афричком племениму Ика и Хотентота, код неких племена из пустиње Калахари, као и код појединих заосталих племена у прашумама Амазоније. О сличним појавама сведоче и разна старовековна и средњовековна предања у којима су описани обичаји одбацивања и искључивања, па чак и жртвовања старих, немоћних и хендикепираних особа (Ramadanović, 1931: 137; French, 1932: 34; Tonković, 1966: 119-120; Popović, 1986: 15; Haas, 1994: 352; Oliverio, 1994: 106, 115; Shuttleworth, 2003: 362).

ЗАКЉУЧАК

Савремена палеопатолошка истраживања су поставила нову научну основу за преоспитивање разних претпоставки које су се односиле на живот особа са посебним потребама у праисторијским заједницама. Првобитне претпоставке старијих истраживача о изузетно тешком положају визуелно хендикепираних особа у праисторијским заједницама су биле засноване на етнолошким и антрополошким проучавањима неких веома заосталих племенских заједница. Новија и свобухватнија истраживања су показала да је положај слепих и слабовидих особа у племенским заједницама био веома различит, те да је зависио од великог броја промењивих чинилаца. Палеопатолошка и палеоантрополошка истраживања су показала да су на живот слепих и слабовидих особа у праисторијским заједницама такође могли утицати бројни, како повољни, тако и неповољни чиниоци, што значи да је опстанак сваке следе или слабовиде особе зависио како од тренутних односа у породици и матичној заједници, тако и од сплета свих осталих околности. Очигледно је да давање одговора на питање положаја слепих, слабовидих и свих осталих хендикепираних особа у праисторијским заједницама захтева интердисциплинарну сарадњу стручњака чији делокруг рада, на први поглед, нема додирних тачака.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bernal, Catherine (2006): The sociological and historical context of disability, *y: Meeting the Needs of Children with Disabilities: Families and Professionals Facing the Challenge Together*, Routledge, 14-23.
2. Best, Harry (1919): *The Blind: Their Condition and the Work Being Done for Them in the United States*, New York.
3. Cameron, David & Groves, Colin (2004): *Bones, stones and molecules*, Academic Press.
4. *Concise Encyclopedia of Special Education* (2004): John Wiley and Sons.
5. Fabrega, Horacio (2002): *Origins of Psychopathology: The Phylogenetic and Cultural Basis of Mental Illness*, Rutgers University Press.
6. Finger, Stanley (2001): *Origins of Neuroscience: A History of Explorations Into Brain Function*, Oxford University Press US.
7. Formicola, Vincenzo (2007): From the Sunghir Children to the Romito Dwarf: Aspects of the Upper Paleolithic funerary landscape, *Current anthropology*, 48 (3), 446-453.
8. French, Richard (1932): *From Homer to Helen Keller: A Social and Educational Study of the Blind*, New York.
9. Gernaey, Angela & Minnikin, David (2000): Chemical methods in Palaeopathology, *y: Human Osteology in Archaeology and Forensic Science*, Cambridge University Press, 239-254.
10. Gleeson, Brendan (1999): *Geographies of Disability*, Routledge.
11. Graves, Frank (1914): *A history of education before the Middle Ages*, New York.
12. Haas, Louis (1994): Infanticide, *y: Encyclopedia of Social History*, Taylor & Francis, 351-352.
13. Hill, Kenneth (1995): The decline of childhood mortality, *y: The State of Humanity*, Blackwell Publishing, 37-50.
14. Lee, Richard (1968): What hunters do for a living, *y: Man the Hunter*, Aldine Transaction, 30-48.
15. Linton, Simi (1998): *Claiming Disability: Knowledge and Identity*, NYU Press.
16. Long, John & Tann, Thomas (2002): Orbital trauma, *y: Ocular Trauma: Principles and Practice*, Thieme, 383-391.
17. Lowenfeld, Berthold (1975): *The Changing Status of the Blind: From Separation to Integration*, Springfield.
18. McPherson, Gary & Wheeler, Garry & Foster, Sheri (2003): Socio-political Influences on Adapted Physical Activity, *y: Adapted Physical Activity*, University of Alberta, 75-98.
19. Oberman, Michelle (2003): A brief history of infanticide in the law, *y: Infanticide: Psychosocial and Legal Perspectives on Mothers who Kill*, American Psychiatric Pub, 3-18.

20. Oliverio, Anna (1994): *Infanticide in western cultures: A historical overview*, y: *Infanticide and Parental Care*, Taylor & Francis, 105-120.
21. Pearson, James (2002): *Shamanism and the Ancient Mind: A Cognitive Approach to Archaeology*, Rowman Altamira.
22. Popović, Draginja (1986): *Rani razvoj i prilagođavanje slepih*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
23. Preston, Samuel (1995): *Human mortality throughout history and prehistory*, y: *The State of Humanity*, Blackwell Publishing, 30-36.
24. Ramadanović, Veljko (1931): *Istorija iz života slepih*, Glas nedužnih, IV, Zemun, 6-10, 137-141, 264-267, 572-581.
25. Rieser, Richard (2006): *Disability equality: confronting the oppression of the past*, y: *Education, Equality and Human Rights*, Routledge, 134-156.
26. Richardson, Malcolm (2005): *Critiques of segregation and eugenics*, y: *Learning Disability: A Life Cycle Approach to Valuing People*, McGraw-Hill International, 66-89.
27. Stančić, Vladimir (1991): *Oštećenja vida - biopsihosocijalni aspekti*, Školska knjiga, Zagreb.
28. Steckel, Richard & Sciulli, Paul & Rose, Jerome (2005): *A Health Index from Skeletal Remains*, y: *The Backbone of History: Health and Nutrition in the Western Hemisphere*, Cambridge University Press, 61-93.
29. Sharpes, Donald (2002): *Advanced Educational Foundations for Teachers: The History, Philosophy, and Culture of Schooling*, Routledge.
30. Shuttleworth, Russell (2003): *Disability - difference*, y: *Encyclopedia of medical anthropology: Health and Illness in the World's Cultures*, Springer, 360-373.
31. Talle, Aud (1995): *A child is a child: Disability and equality among the Kenya Massai*, y: *Disability and culture*, University of California Press, 56-72.
32. Tengroth, Bjorn (2003): *Different methods of refractive surgery*, y: *Lasers in Ophthalmology: Basic, Diagnostic, and Surgical Aspects*, Kugler Publications, 153-158.
33. *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology* (1998), Cambridge University Press.
34. Tonković, Franjo (1966): *Položaj slijepih u starom i srednjem vijeku*, *Socijalna misao*, XIII, 3-4, Zagreb, 117-126.
35. Trinkaus, Erik & Hillson, Simon & Franciscus, Robert & Holliday, Trenton (2006): *Skeletal and dental paleopathology*, y: *Early Modern Human Evolution in Central Europe: The people of Dolní Věstonice and Pavlov*, Oxford University Press US, 419-458.
36. Villey, Pierre (1929): *Društveni položaj slepoga u necivilizovanim ili polucivilizovanim zemljama*, Glas nedužnih, II, Zemun, 5-13.
37. Waal, Frans (1996): *Good Natured: The Origins of Right and Wrong in Humans and Other Animals*, Harvard University Press.
38. Wanecek, Ottokar (1973): *Povijest pedagogije slijepih*, SDDJ, Beograd.

39. Wasserman, David (1998): *Distributive Justice, y: Disability, Difference, Discrimination: Perspectives on Justice in Bioethics and Public Policy*, Rowman & Littlefield, 147-208.
40. Wenke, Robert (1999): *Patterns in Prehistory: Humankind's First Three Million Years*, Oxford University Press US.
41. Wilson, Thomas (2007): *Arrowpoints, Spearheads, and Knives of Prehistoric Times*, Skyhorse Publishing Inc.
42. Winzer, Margaret (1993): *The History of Special Education: From Isolation to Integration*, Gallaudet University Press.
43. Winzer, Margaret (1997): *Disability and society before the eighteenth century: Dread and Despair, y: The disability studies reader*, Routledge, 75-109.
44. Zimmerman, Michael (2003): *Paleopathology and the study of ancient remains, y: Encyclopedia of medical anthropology: Health and Illness in the World's Cultures*, Springer, 49-57.
45. Žlebnik, Leon (1983): *Opšta istorija školstva i pedagoških ideja*, Prosvetni pregled, Beograd.

MODERN TYPHOLOGICAL VIEWS ON LIFE OF VISUALLY IMPAIRED PERSONS IN PREHISTORIC POPULATIONS

SONJA PAVLOVIĆ, VESNA ŽIGIĆ, VESNA VUČINIĆ
Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade

SUMMARY

Modern scientific views on life conditions of visually impaired persons in prehistoric populations are based on new paleopathological, paleoanthropological and similar studies focused on human life in prehistoric times. Faced with absence of any written data, some earlier researchers initially produced various, mainly generalized and simplified assumptions on life conditions of visually impaired individuals in prehistoric populations. Such assumptions were usually based on data taken from some of the earliest ethnological and anthropological studies of life in contemporary tribal societies. Marking such assumptions as ungrounded, modern researchers have pointed out that questions about life conditions of visually impaired persons in prehistoric times can not be answered with generalized and simplified assumptions, since life conditions and internal relations in various prehistoric populations, scattered across the prehistoric world, have not been the same and therefore the conditions of life of their visually impaired members can not be described by any form of simplified generalization. Therefore, the results of new scientific studies have been presented here from the angle of modern typhology.

KEY WORDS: typhology, blind, visually impaired, prehistory, paleopathology, paleoanthropology, paleodemography.